

Türk Siyasetinde Milli Görüş Hareketi: Tarihsel Gelişimi ve Toplumsal Etkisi

National Vision Movement In Turkish Politics: Historical Development And Social Impact

*Aziz ARMUTLU**

Başvuru Tarihi: 13.03.2025

Kabul Tarihi: 26.05.2025

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Özet

Bu çalışma, Türkiye siyasetinde İslami değerleri merkeze alan en köklü hareketlerden biri olan Milli Görüş Hareketi'nin tarihsel gelişimini, ideolojik temellerini ve toplumsal etkilerini ele almayı amaçlamaktadır. Necmettin Erbakan liderliğinde 1960'ların sonunda başlayan bu hareket, İslami kimlik, milli çıkarlar ve Batı karşıtı bir perspektif üzerine inşa edilmiştir. Çalışmada, Milli Görüş'ün merkez-çevre çatışması bağlamındaki rolü, "Adil Düzen" modeli ve bu modelin sosyal, ekonomik ve kültürel etkileri analiz edilmiştir. Araştırmada, sosyal bölünme teorisi temel alınarak Milli Görüş'ün Türkiye'deki siyasal ve toplumsal yapıyı nasıl dönüştürdüğü incelenmiştir. Hareketin, ekonomik adalet ve İslami değerler üzerine kurulu söylemi ile geniş kitleleri mobilize ettiği ve sosyal adaleti sağlama hedefiyle hareket ettiği belirtilmiştir. Bu kapsamda, hareketin siyasi arenada MNP, MSP, RP, FP, SP ve YRP gibi partiler aracılığıyla nasıl şekillendiği değerlendirilmiştir. Çalışma, Milli Görüş Hareketi'nin Türkiye siyasetine getirdiği dönüşümü detaylandırmakla birlikte hareketin modernleşme sürecinde karşılaştığı zorluklara ve AK Parti gibi uzantılarının nasıl evrildiğine ışık tutmaktadır. Elde edilen bulgular, Milli Görüş Hareketi'nin salt bir siyasi organizasyon olmanın ötesinde, Türkiye'deki toplumsal dönüşüm süreçlerine yön veren etkili bir toplumsal aktör olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, hareketin Türkiye'nin siyasal ve sosyal dinamiklerine etkisi, modern İslamcı hareketlerin anlaşılması için kritik bir örnek teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Milli Görüş Hareketi, Necmettin Erbakan, Adil Düzen, Merkez-Çevre Çatışması, Sosyal Bölünme Teorisi

Abstract

This study aims to examine the historical development, ideological foundations, and social effects of the National View Movement, one of the most radical movements centered around Islamic values in Turkish politics. This movement, which began in the late 1960s under the leadership of Necmettin Erbakan, was built on Islamic identity, national interests, and an anti-Western perspective. The study analyzes the role of the National View in the context of the center-periphery conflict, the "Just Order" model, and its social, economic, and cultural effects. Based on social division theory, the study analyzes how the National View transformed the political and social structure in Türkiye. It is argued that the movement mobilized large masses with its discourse based on economic justice and Islamic values, with the aim of ensuring social justice. In this context, the study evaluates how the movement

* Dr. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, azizarmutlu86@gmail.com ORCID:0000-0003-2838-7588.

was shaped in the political arena through parties such as MNP, MSP, RP, FP, SP, and YRP. In addition to detailing the transformation brought by the National View Movement to Turkish politics, the study sheds light on the challenges faced by the movement in the modernization process and how its extensions, such as the AK Party, evolved. The findings show that the National Vision Movement is not only a political organization but also an influential social actor shaping the processes of social transformation in Türkiye. In this context, the movement's impact on Türkiye's political and social dynamics constitutes a critical case for understanding modern Islamist movements.

Keywords: National View Movement, Necmettin Erbakan, Just Order, Centre-periphery Conflict, Social Division Theory

Giriş

Milli Görüş Hareketi, 1960'ların sonunda Necmettin Erbakan liderliğinde ortaya çıkmış, İslami değerleri yayma ve koruma amacıyla şekillenmiştir (Yılmaz, 2016, ss.1164-1165). Adalet, manevi kalkınma ve millilik vurgusuyla Türkiye'de özgün bir siyasi ve toplumsal konum elde eden hareket, Batı karşıtı bir perspektif benimseyerek bağımsızlık ve iç dinamiklere dayalı bir gelişim modeli savunmuştur (Tuğrul, 2017, s.618). Milli Görüş, farklı siyasi partilerin oluşumuna öncülük etmiş ve Türkiye'nin siyasi tarihinde dini ve milli kimliğin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır (Armutlu, 2023, s.5).

Maurice Duverger'in ifadesine göre her siyasi parti, kökenlerinin derin etkisi altında faaliyetlerini sürdürmektedir (Duverger, 1993, s.15). Milli Görüş Hareketi, İslamcılık, ümmetçilik, tasavvufi gelenekler ve Ehl-i Sünnet mezhebine bağlılık gibi temel İslami kimlik unsurlarını bünyesinde barındıran bir ideolojik yapıya sahiptir. Hareket, aynı zamanda milliyetçi ve anti-empyralist bir duruş sergilemiştir. Erbakan'ın liderliğinde, Türk sağının geleneksel yapısından farklı olarak siyasal İslam'ı merkeze almış ve Türkiye'deki siyasi sahnede İslami bir muhalefet olarak kendine yer bulmuştur. Örneğin Milli Nizam Partisi (MNP), Milli Selamet Partisi (MSP) ve Refah Partisi (RP) gibi Milli Görüş partileri, Türkiye'deki merkez-çevre çatışmasına dini ve ideolojik bir perspektiften yaklaşmış, bu bağlamda sosyal bölünmelerin önemli bir temsilcisi olmuştur. Bu çerçevede, Milli Görüş Hareketi'nin toplumsal etkileri ve Türkiye'nin siyasal yapısına olan yansımaları daha derinlemesine incelendiğinde hareketin sadece bir siyasi yapı değil, aynı zamanda Türkiye toplumunun farklı kesimlerine hitap eden geniş kapsamlı bir siyasal hareket olarak yer aldığı daha net görülmektedir.

Bununla birlikte Milli Görüş Hareketi, 1960'lı yılların sonlarına doğru Türkiye'deki modernleşme ve Batılılaşma sürecine karşı çıkan bir tepki hareketi olarak ortaya çıkmıştır. Batı'nın kapitalist ve sosyalist sistemlerini eleştiren hareket, "Adil Düzen" adını verdiği kendi ekonomik ve sosyal modelini geliştirmiştir (Erbakan, 2014). Bu model, İslami değerleri merkeze alarak adalet, ahlak ve maneviyat temelli bir toplum inşa etmeyi amaçlamış ve Türkiye'deki seküler devlet yapısına alternatif bir düzen önerisi sunmuştur (Erbakan, 2014). Erbakan'ın Adil Düzen tezi, yalnızca ekonomi politikaları değil, toplumun manevi ve kültürel alanlarda da kalkınmasını hedefleyen bir sistem olarak ortaya çıkmıştır.

Sosyal bölünmeler ve merkez-çevre çatışması teorisi, Milli Görüş Hareketi'nin ideolojik temelini anlamada önemli bir çerçeve sunmaktadır. Mardin (2015)'e göre Türkiye'deki merkez-çevre çatışmasını Tanzimat Dönemi'nden itibaren şekillenen bir toplumsal ayrışma olarak tanımlamış ve bu ayrışmanın modern Türkiye'nin siyasi yapısını derinden etkilediğini öne sürmüştür. Milli Görüş, bu teorik çerçevede çevrenin merkeze olan tepkisini İslami bir kimlikle ifade eden bir hareket olarak ortaya çıkmıştır.

Türk siyasetinde Milli Görüş Hareketi üzerine yapılan çalışmalar, genellikle hareketin ideolojik temelleri, liderlik yapısı ve siyasi süreçlere etkileri gibi belirli temalara odaklanmıştır. Konuyla ilgili yapılan akademik çalışmalar incelendiğinde belli başlı çalışmalar aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

Yılmaz (2016), çalışmasında Milli Görüş Hareketi'ni yeni toplumsal hareketler ve çerçevelendirme teorileri bağlamında incelemiş; hareketin başlangıçta başarılı bir çerçeveleme stratejisiyle geniş toplumsal destek elde ettiğini; ancak bu çerçeveyi zamanla yenileyemediği için küçülme sürecine girdiğini tespit etmiştir. Buna karşılık Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti)'nin, muhafazakâr demokrat kimliği etrafında başarılı bir çerçeve değişimi gerçekleştirerek güçlü bir toplumsal destek elde ettiği sonucuna ulaşmıştır.

Tuğrul (2017), çalışmasında Milli Görüş Hareketi'ni İslami mücadelenin bir modeli ve siyasi ıslahatçı bir hareket olarak tanımlamış; bu hareketin Türkiye'de sosyal, siyasi ve kültürel alanlarda önemli değişimlerin öncüsü olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca Milli Görüş'ün, uluslararası İslami hareketler için hem moral kaynağı hem de bir model teşkil ettiği sonucuna ulaşmıştır.

Yalanız ve Zabun (2021) çalışmasında, Milli Görüş partilerinin eğitim ve kültür programlarının dönemsel olarak değişiklik gösterdiğini, bu değişimlerin özellikle siyasi ve toplumsal şartlara bağlı olarak şekillendiğini belirtmiştir. Partilerin eğitimde ahlak ve maneviyatı temel aldığını, kültürel alanda ise dini ve milli değerleri ön plana çıkardığını; ancak siyasi baskılar ve toplumsal değişimlerin bu programlara etkide bulunduğu sonucuna varmıştır.

Baykal ve Çaha (2021) çalışmasında, Milli Görüş Hareketi'nin sivil toplum üzerindeki etkisinin özellikle emek-yoğun aktörler olarak tanımlanan kadınlar, gençlik örgütlenmeleri ve yurtdışı yapılanmalar aracılığıyla toplumsal örgütlenmeye katkıda bulunduğunu ve bu aktörlerin harekete dinamizm kazandırdığı sonucuna ulaşmıştır.

Baykal (2021) çalışmasında, Milli Görüş Hareketi'nin ideolojik kökenleri itibarıyla sağ siyasetin bir parçası olarak ortaya çıktığını, lider merkezli yapısı ve hedef odaklı siyaset anlayışıyla Türkiye'de güçlü bir taban oluşturduğunu; ancak modern siyasi sistemle kurduğu ilişki nedeniyle zamanla geleneksel sağ unsurlarla benzerlikler geliştirdiği sonucuna varmıştır.

Burak (2022) çalışmasında, Milli Görüş Hareketi'nin sosyal adalet ve ahlaki değerleri temel alan "Adil Düzen" anlayışı ile Türkiye siyasetine önemli katkılar sunduğunu, bu anlayışın günümüzde de siyasi söylem ve politikalar üzerinde etkili olmaya devam ettiği sonucuna varmıştır.

Işık (2023) çalışmasında, Milli Görüş partilerinin muhafazakârlık anlayışının tarihsel süreçte değişim gösterdiğini özellikle 1980 öncesi dönemde din ve aile gibi muhafazakâr değerlere vurgu yapılırken 1980 sonrası dönemde demokrasi, laiklik ve insan hakları gibi konulara daha fazla odaklanıldığı sonucuna ulaşmıştır.

Demir ve Kıvrak (2024) çalışmasında, Yeniden Refah Partisi (YRP)'nin Türk siyasi hayatında Milli Görüş Hareketi'nin ideolojik çizgisini sürdürdüğünü hem kadro hem de kitle partisi özelliklerini bünyesinde barındıran bir yapıya sahip olduğunu ve kuruluşundan itibaren hızla örgütlenerek tutarlılık açısından kurumsallaşma kriterlerini büyük ölçüde sağladığını; ancak özerklik konusunda dar bir toplumsal tabana hitap etmesi nedeniyle sınırlamalar yaşadığı sonucuna ulaşmıştır.

Bu çalışmanın amacı, Milli Görüş Hareketi'nin tarihsel gelişimini ve ideolojik temellerini inceleyerek Türkiye siyasetindeki konumunu bütüncül bir yaklaşımla analiz etmektir. Bu doğrultuda, hareketin toplumsal ve siyasi bağlamda nasıl şekillendiği, Türkiye'nin sosyo-politik yapısındaki ayrışmalara ne şekilde etki ettiğinin değerlendirilmesi, Milli Görüş Hareketi'nin sosyal, siyasi ve kültürel düzeydeki etkileri analiz edilmesi ve Türkiye toplumundaki yeri ve tarihsel önemi ortaya konulması hedeflenmektedir. Bu hedef doğrultusunda Milli Görüş'ün demokratikleşme, kimlik siyaseti ve toplumsal değişim üzerindeki etkilerini analiz etmenin yalnızca geçmişi aydınlatmakla kalmayıp aynı

zamanda günümüz Türkiye’indeki siyasi ve toplumsal gelişmeleri anlamaya da önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışma, Milli Görüş Hareketinin Tarihsel Arka Planı, Kuramsal Çerçeve: Sosyal Bölünme Teorisi ve Milli Görüş Hareketi, Merkez ve Çevre Çatışması Bağlamında Milli Görüş, Milli Görüş Hareketi’nin Toplumsal ve Siyasal Etkilerinin Değerlendirilmesi, Milli Görüş Partilerinin Değişimi ve Toplumsal Etkileri, İsrail-Filistin Çatışması ve Milli Görüş Hareketinin Tutumu başlıkları ile konu detaylandırılmış olup sonuç bölümüyle çalışma tamamlanmıştır.

1. Tarihsel Arka Plan

Necmettin Erbakan tarafından 1970 yılında MNP ile birlikte kurulan Milli Görüş Hareketi, Türk siyasetinde önemli bir güç olmuştur (Çağa ve Baykal, 2017). Milli Görüş’ün bir “hareket” olarak tanımlanmasının temelinde, sık sık kapatılma süreçleri yaşamasına rağmen her seferinde aynı ideolojik kodlarla yeniden hükmi bir kimlik kazanabilmesi, seçim dönemlerinde mensuplarını iktidar hedefi doğrultusunda seferber edebilmesi ve ideolojik, ekonomik ve kültürel düzeyde toplumsal bir temsil gücüne sahip olması bulunmaktadır. Hareketin en dikkat çekici yönlerinden biri, liderliğini yapan Necmettin Erbakan ile özdeşleşmesidir. Bu nedenle Milli Görüş, aynı zamanda “Erbakan hareketi” olarak anılmış ve takipçileri de “Erbakancı” şeklinde tanımlanmıştır (Çakır, 2014, s.568).

Milli Görüş Hareketi’nin kurumsal dönüşümü, Türkiye’deki siyasi ve toplumsal baskılara yanıt olarak şekillenmiştir. Tekin (2017)’e göre, Milli Görüş partilerindeki değişimlerin temelinde, Türkiye’de siyasi ve toplumsal alanın maruz kaldığı baskılar yer almaktadır. Bu bağlamda, partilerin kapatılma gerekçeleri göz önünde bulundurulduğunda siyasi sıkışıklığı aşmak, meşruiyet zeminini korumak ve görüşlerini topluma aktarabilmek için partilerin yeni ve formel terminolojilere yöneldiği şeklinde değerlendirilmiştir.

Milli Görüş Hareketi, 1970 yılında kurulan MNP ile siyasi sahneye adım atmıştır. MNP, Batı ile bağımsız ve kendi değerlerine dayalı bir Türkiye inşa etme amacı taşıyan İslami temeller üzerinde yükselen ilk parti olarak dikkat çekmiştir (Çağa ve Baykal, 2017, s.789). Bu hareket, sosyal adalet, milli kalkınma ve İslam birliği gibi konularda önemli vurgular yaparak merkez-çevre çatışması çerçevesinde şekillenen Türkiye siyasetinde kendine özel bir yer edinmiştir (Çelebi, 2019, s.34). Milli Görüş Hareketi’nin MNP ile başlayan bu siyasi serüveni, Türkiye’de İslami temellere dayanan bağımsız bir siyasi kimlik oluşturma çabasının önemli bir örneğini teşkil etmektedir; aynı zamanda hareketin sosyal adalet, milli kalkınma ve İslam birliği gibi konulara odaklanması, Türkiye siyasetinde merkez-çevre çatışmasının İslami bir perspektif ile ele alınmasına zemin hazırlamıştır.

Necmettin Erbakan’ın liderliğinde kurulan MNP, Adalet Partisi (AP) tarafından yeterince temsil edilmediğini düşünen ve siyasi sistemin dışında kalan çevrelerin desteğiyle siyaset sahnesine çıkmıştır. MNP’nin kısa süren siyasi hayatının ardından MSP kurularak, Milli Görüş ideolojisinin siyasi temsilini sürdürmeye devam etmiştir. MSP, Türkiye siyasetinde özellikle 1970’li yılların koalisyon hükümetlerinde etkili olmuş; dinî hassasiyetleri siyasi bir çizgide savunan bir güç haline gelmiştir (Çelebi, 2019, s.37). Hareket, 1980 darbesi sonrasında kapanmasına rağmen RP ve daha sonra Fazilet Partisi (FP) ile yoluna devam etmiştir; ancak 28 Şubat süreci Milli Görüş’ün siyasi alandaki etkinliğini önemli ölçüde sınırlamıştır (Tuğrul, 2017, s.621). 1980 darbesi sonrasında yaşanan parti kapatmaları ve 28 Şubat sürecinin oluşturduğu siyasal baskılara rağmen Milli Görüş Hareketi, RP ve Fazilet Partisi (FP) aracılığıyla seçmen tabanında yeniden karşılık bularak siyasal varlığını sürdürme yönünde bir çaba göstermiştir. Bu durum, hareketin toplumsal temellere dayalı dirençli yapısını ve geniş kitleler nezdindeki etkisinin sürdüğünü göstermektedir.

Milli Görüş Hareketi, “Adil Düzen” tezi etrafında şekillenen ve adalet, refah ile İslami değerler üzerine kurulu bir toplumsal yapıyı öngören İslami bir dünya görüşünü benimsemiş ve bu yaklaşımı siyasi söyleminin merkezine yerleştirmiştir. Necmettin Erbakan, “Adil Düzen” yaklaşımıyla

toplumsal ve mali sorunlara din ve insan hakları temelli bir çözüm önerisi getiren ve Türk siyasal söyleminde etkileri hala görülen önemli bir devlet adamı olarak kabul edilmektedir. Milli Görüş felsefesiyle siyaset yapan partiler günümüzde hâlâ varlığını sürdürmekte olup bu durum Erbakan'ın mirasının önemini gözler önüne sermektedir (Burak, 2022; Tuğrul, 2017). Hareketin başlıca destekçileri arasında Anadolu sermayesi, küçük işletmeler ve İslami duyarlılığı yüksek çevreler yer almıştır. Bu çevreler, Batı'nın seküler değerlerine karşı yerli ve dini değerleri ön planda tutan bir yapı arayışında olmuş ve hareket, sosyolojik ve ekonomik sorunları ele almak için dini ve insan hakları perspektiflerini birleştiren bir “Adil Düzen” yaklaşımını savunmuştur (Burak, 2022; Yılmaz, 2016).

Hareketin ideolojisi İslamcılık, anti-empyrializm ve ulusal kimliğe odaklanma ile karakterize edilmektedir (Tuğrul, 2017). Başlangıçta etkili çerçeveleme yoluyla hızlı bir destek kazanan Milli Görüş Hareketi, 1990'larda uyum sağlamakta zorlanmış ve 2000'lerde düşüşe geçmiştir. Ancak hareketin mirası, AK Parti gibi muhafazakâr demokrat kimliklerini başarılı bir şekilde yeniden çerçevelendiren ve önemli bir büyüme kaydeden uzantılarıyla Türk siyasetini etkilemeye devam etmektedir. Hareketin Türk siyasi ve ekonomik hayatı üzerindeki etkisi, Milli Görüş'ten esinlenen partilerin siyasi arenada hala aktif olmasıyla birlikte önemli ölçüde devam etmektedir (Burak, 2022; Yılmaz, 2016). Milli Görüş Hareketi'nin “Adil Düzen” teziyle birlikte, Anadolu sermayesi ve küçük işletmeler gibi destekçi grupların, yerli ve dini değerlere dayalı bir çerçeve üzerinden kendi ekonomik ve kültürel varlıklarını koruma ve güçlendirme yönünde bir eğilim gösterdikleri görülmektedir. Bu durumun, hareketin halk tabanında karşılık bulmasında etkili olduğu düşünülmektedir. Erbakan'ın ideolojik mirasının ve Milli Görüş çizgisinin, günümüz Türk siyasetinde belirli ölçüde etkisini sürdürdüğü de gözlemlenmektedir.

2. Kuramsal Çerçeve: Sosyal Bölünme Teorisi ve Milli Görüş Hareketi

Sosyal bölünme teorisi, siyasal partilerin toplumdaki sosyal, ekonomik ve kültürel bölünmelerin bir yansıması olduğunu savunan bir yaklaşımdır. Lipset ve Rokkan'a (1967) göre, siyasal partilerin oluşum süreci, toplumda tarihsel olarak şekillenen sosyal çatışma hatlarıyla doğrudan ilişkilidir ve bu çatışmalar, partilerin ideolojik konumlanmalarını belirleyen temel unsurlar arasında yer almaktadır. Teoriye göre tarihsel süreçte ortaya çıkan sosyal bölünmeler, farklı siyasi kimliklerin ve partilerin oluşumuna zemin hazırlamaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'deki siyasal hareketlerin tarihsel dinamiklerini anlamada ve yorumlamada sosyal bölünme teorisi önemli bir çerçeve imkânı sunmaktadır.

Türkiye'nin siyasi tarihinde, merkez ve çevre arasındaki çatışma, sosyal bölünme teorisinin güçlü bir örneğini oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden başlayarak Tanzimat ve modernleşme süreçleri, toplumu merkez (elit kesim, bürokrasi ve sekülerleşmeyi savunanlar) ve çevre (kırsal kesim, geleneksel değerler ve dini hassasiyetlere sahip olanlar) olarak ikiye ayırmıştır (Mardin, 1973). Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte yürütülen sekülerleşme ve modernleşme politikalarının, merkezin toplumsal ve siyasal hâkimiyetini pekiştirdiği; buna karşılık çevrede konumlanan dini ve geleneksel unsurların ise daha marjinal bir konuma itildiği gözlemlenmektedir. Bu durumun, çevre grupları açısından siyasal temsile yönelik bir ihtiyaç doğurduğu ileri sürülebilir.

Akademik alanda Sosyal Bölünme Teorisinin kurucularından olan Lipset ve Rokkan, siyasal partilerin sosyal bölünmeleri yansıttığını ve bu bölünmelerin parti sistemlerini şekillendirdiğini belirtmiştir. Milli Görüş Hareketi de Türkiye'nin sosyo-politik yapısındaki merkez-çevre ayrışmasını İslami bir perspektifle ele alarak yeni bir ideolojik kimlik oluşturmuştur (Lipset ve Rokkan, 1967). Özbudun (1974) ise siyasal partilerin demokratik sistemde toplumsal bölünmeleri yansıtan ve bu bölünmelere temsil sağlayan yapılar olduğunu vurgulamıştır. Milli Görüş'ün siyasi partiler aracılığıyla geniş bir taban kazanması, çevreyi merkeze taşıma çabasıyla uyumlu bir şekilde ilerlediğini vurgulamıştır.

Maddi ve manevi kalkınma ile milli şuur söylemlerini etkili bir şekilde kurgulayan hareket, ilk yıllarında hızlı bir büyüme sürecine girmiştir. Bu noktada fikirlerin doğru bir çerçevede hedef kitleye sunulması, hareketin başarı oranını artırmaktadır. Milli Görüş hareketi, toplumsal destek bulabileceği bir alan üzerine ilk çerçevesini inşa ederek büyüme kaydetmiştir. Ancak 1990'lardan itibaren bu çerçevenin yeniden düzenlenmesi gerektiği halde, hareket bunu başaramamış ve 2000'lerden itibaren küçülme ve dağılma sürecine girmiştir. Buna karşın hareketin bir uzantısı olarak ortaya çıkan AK Parti, çerçeve değişimini başarıyla gerçekleştirmiş ve kimliğini muhafazakâr demokrasi anlayışı etrafında inşa etmiştir. Bu sayede toplumsal desteğini artırarak hızlı bir büyüme trendi yakalamayı başarmıştır (Yılmaz, 2016, s.1169). Bu çerçevede, hareketin başarılı bir şekilde kendi çerçevesini oluşturup toplumsal destek bulduğu söylenebilir. Ancak 1990'lı yıllardan itibaren Milli Görüş Hareketi'nin bu çerçeveyi güncelleyemediği ve bu durumun hareketin toplumsal etkisinin zayıflamasında etkili olmuş olabileceği değerlendirilmektedir. Buna karşılık, AK Parti'nin aynı çerçeveyi "muhafazakâr demokrasi" anlayışıyla yeniden tanımlayarak toplumsal desteğini artırdığı değerlendirilmektedir.

Milli Görüş Hareketi, sosyal bölünme teorisinin Türkiye'deki merkez-çevre çatışması bağlamında en belirgin örneklerinden biridir. Necmettin Erbakan liderliğinde ortaya çıkan bu hareket, çevrenin merkeze karşı bir tepkisi olarak şekillenmiştir. Milli Görüş, seküler ve Batı yanlısı modernleşme politikalarına karşı İslami kimlik, yerel değerler ve milli çıkarları savunan bir ideoloji geliştirmiştir (Yılmaz, 2016). Bu doğrultuda, Milli Görüş Hareketi'nin, sosyal bölünme teorisinde tanımlanan toplumsal çatışma hatlarını siyasal düzlemde yansıttığı ve bu çatışmalara ideolojik bir zemin sunduğu değerlendirilmektedir.

Lipset ve Rokkan'ın teorisine göre, siyasal partiler toplumsal bölünmelerin temsilcisi olarak işlev görür. Milli Görüş Hareketi'nin siyasal temsilcileri olan MNP, MSP, RP ve FP, çevrenin taleplerini siyasal bir zemine taşıyarak geniş bir halk kitlesine hitap etmiştir (Çağa ve Baykal, 2017). Hareketin, özellikle Anadolu'da yaşayan küçük işletmeler ve İslami hassasiyetleri yüksek olan kesimler gibi çevre gruplarından destek bulması, sosyal bölünmelerin siyasi alandaki karşılığını göstermektedir. Bu partiler, sadece İslami bir ideolojiye dayalı talepleri dile getirmekle kalmamış, aynı zamanda merkez tarafından dışlanmış sosyal ve ekonomik grupların temsilcisi olmuştur (Çelebi, 2019).

Sosyal bölünme teorisi, Milli Görüş Hareketi'nin yalnızca bir siyasal parti olarak değil, aynı zamanda sosyo-politik bir hareket olarak toplumsal yapıyı nasıl dönüştürdüğünü anlamada da kritik bir araçtır. Örneğin Erbakan'ın "Adil Düzen" tezi, mevcut kapitalist ve sosyalist ekonomik sistemlere alternatif olarak çevre gruplarının taleplerini karşılamaya yönelik geliştirilmiş bir modeldir (Erbakan, 2014). Bu model, ekonomik adalet, yerli kalkınma ve dini değerler gibi unsurları merkeze alarak çevrenin siyasal düzlemde kendini ifade etme biçimini güçlendirmiştir.

Milli Görüş Hareketi'nin Türkiye siyasetindeki yerini değerlendirdiğimizde, sosyal bölünme teorisinin şu boyutlarda çalışmaya uygulanabileceği görülmektedir (Tuğrul, 2017):

1. **Tarihsel Arka Plan:** Milli Görüş, Türkiye'nin modernleşme sürecinde çevrenin merkeze karşı geliştirdiği tepkilerin bir ürünüdür.
2. **Toplumsal Temsil:** Hareket, merkez tarafından dışlanan çevre gruplarının taleplerini siyasal bir çerçevede temsil etmiştir.
3. **İdeolojik Ayrışma:** Batı'ya karşı İslami bir dünya görüşü ve ekonomik modele dayalı bir ideolojik çerçeve sunarak toplumsal çatışmayı derinleştirmiştir.
4. **Siyasal Başarılar:** Hareketin 1990'larda İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlerde belediye başkanlıklarını kazanması, çevrenin merkeze olan etkisini somutlaştırmıştır.

Sosyal bölünme teorisi, siyasetteki geleneksel sol-sağ ideolojik bölünmenin, küreselleşmenin kozmopolit, küresel yönelimli “kazanancıları” ile daha yerel köklere sahip, kültürel olarak muhafazakâr “kaybedenleri” karşı karşıya getiren yeni bir bölünme tarafından giderek daha fazla gölgede bırakıldığını öne sürmektedir. Bu kültürel tepki tezi, popülist desteğin, küreselleşme ve ilerici değer değişimlerinin getirdiği hızlı sosyal ve kültürel değişimlere nüfusun bir zamanlar egemen olan kesimlerinin verdiği bir tepki olarak açıklanabileceğini savunmaktadır (Inglehart ve Norris, 2016). Bu tezin popülist, milliyetçi ve İslamcı bir siyasi hareket olarak değerlendirilen Türkiye’deki Milli Görüş Hareketi bağlamında açıklayıcı bir çerçeve sunabileceği düşünülmektedir. Hareketin, güçlü bir ulus-devletin geçmişteki rolüne duyulan özlemi yansıttığı ve küreselleşmenin etkisiyle geleneksel değerler ile ulusal kimliğin zayıfladığına dair algılara karşı bir duruş sergilediği ileri sürülebilir.

3. Merkez ve Çevre Çatışması Bağlamında Milli Görüş

Sosyal bölünme teorisi, siyasal partilerin toplumdaki sosyal, ekonomik ve kültürel bölünmelerin bir yansıması olduğunu savunan bir yaklaşımdır. Teoriye göre, tarihsel süreçte ortaya çıkan sosyal bölünmeler, farklı siyasi kimliklerin ve partilerin oluşumuna zemin hazırlamaktadır. Milli Görüş partilerinin, özellikle MNP, MSP, RP ve FP, bu toplumsal çatışmanın temsilcisi olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Bu partilerin, çevrenin ekonomik ve kültürel taleplerini siyasal düzleme taşıma çabası içinde oldukları ve sekülerleşme ile Batı kapitalizmine karşı, İslami değerler eksenli alternatif bir düzen önerdikleri gözlemlenmektedir. Bu bağlamda, sosyal bölünme teorisinin merkez-çevre çatışmasına ilişkin yaklaşımı çerçevesinde Milli Görüş Hareketi’nin merkezdeki elit yapılarla karşıtlık içerisinde çevreyi temsil eden bir siyasal aktör olarak değerlendirilebileceği söylenebilir.

Milli Görüş Hareketi, sosyal bölünme teorisinin belirttiği çatışma hatlarını siyasal başarılarla dönüştürerek çevrenin merkeze olan etkisini somutlaştırmıştır. Özellikle 1990’larda İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlerde belediye başkanlıklarını kazanması, çevrenin taleplerinin siyasal düzlemde ne kadar güçlü bir şekilde ifade edildiğini göstermiştir (Tuğrul, 2017). Bu başarıların Milli Görüş Hareketi’ni Türkiye siyasetinde merkez-çevre dengesini etkileyen önemli bir aktör konumuna taşıdığı söylenebilir.

Sosyal bölünme teorisinin merkez-çevre çatışmasına odaklanan yaklaşımı, Milli Görüş Hareketi’nin siyasal partileri aracılığıyla çevre gruplarının taleplerini temsil etmesini açıklamaktadır. MNP, MSP, RP ve FP çevrenin ekonomik ve kültürel taleplerini siyasal alana taşıyarak geniş halk kitlelerinden destek almıştır. Özellikle Anadolu’daki küçük işletme sahipleri, dini değerlerine bağlı işçiler ve kırsal kesimlerde yaşayan muhafazakâr bireyler, Milli Görüş partilerinin toplumsal destek tabanını oluşturmuştur (Çağa ve Baykal, 2017).

Milli Görüş’ün, Batı’nın modernleşme ve kapitalist ekonomi anlayışına karşı geliştirdiği "Adil Düzen" tezi, sosyal bölünme teorisinin çatışma hatlarını net bir şekilde yansıtmaktadır. Necmettin Erbakan’ın liderliğinde geliştirilen bu model, çevredeki grupların ekonomik ve sosyal adalet taleplerine yanıt vermek için tasarlanmıştır (Erbakan, 2014). "Adil Düzen", merkez tarafından dayatılan kapitalist ve sosyalist sistemlerin alternatifi olarak, İslami bir ekonomi ve toplum modeli sunmuştur. Bu yaklaşımın hem ekonomik adaleti hem de yerel değerleri önceleyen bir çerçeve sunarak çevrenin merkeze karşı siyasal alanda güçlenmesine katkı sağladığı değerlendirilmektedir.

Lipset ve Rokkan’ın teorisine göre, siyasal partiler toplumsal bölünmelerin temsilcisi olarak işlev görür. Milli Görüş Hareketi’nin siyasal temsilcileri olan MNP, MSP, RP ve FP, çevrenin taleplerini siyasal bir zemine taşıyarak geniş bir halk kitlesine hitap etmiştir. Bu partiler, yalnızca İslami bir ideolojiye dayalı talepleri dile getirmekle kalmamış, aynı zamanda merkez tarafından dışlanmış sosyal ve ekonomik grupların temsilcisi konumunda da yer almıştır. Hareketin siyasal temsilcileri, çevrenin merkeze karşı taleplerini başarıyla dile getirerek, toplumsal bölünmelerin siyasi alandaki yansımasını somutlaştırmıştır.

Sosyal bölünme teorisi, Milli Görüş'ün yalnızca bir siyasal parti hareketi değil, aynı zamanda sosyo-politik bir dönüşüm aracı olarak ele alınmasını da mümkün kılmaktadır. Örneğin, Erbakan'ın geliştirdiği "Adil Düzen" tezi, kapitalist ve sosyalist sistemlere alternatif olarak çevre gruplarının taleplerine yanıt vermeyi hedefleyen bir model olarak yorumlanabilir. Ekonomik adalet, yerli kalkınma ve dini değerlere vurgu yapan bu yaklaşımın, çevrenin siyasal düzlemde kendini ifade etme biçimini güçlendirdiği söylenebilir. Lipset ve Rokkan'ın teorisine göre siyasal partiler, toplumsal bölünmelerin temsilcisi olarak işlev görmektedir. Bu çerçevede, Milli Görüş Hareketi'nin siyasal temsilcileri olan MNP, MSP, RP ve FP'nin, çevrenin ekonomik, kültürel ve ideolojik taleplerini siyasal zemine taşıyarak geniş halk kesimlerine hitap etmeye çalıştıkları görülmektedir. Bu partilerin, yalnızca İslami söylemlerle değil, aynı zamanda merkez tarafından dışlanmış sosyal ve ekonomik grupların temsilciliğini üstlendikleri de değerlendirilebilir. Bu durum, sosyal bölünme teorisinin Türkiye bağlamında açıklayıcı bir çerçeve sunduğunu da göstermektedir.

4. Milli Görüş Hareketi'nin Toplumsal ve Siyasal Etkilerinin Değerlendirilmesi

Milli Görüş Hareketi, 1960'lı yılların sonlarında Necmettin Erbakan tarafından başlatılan bir siyasal ve ideolojik harekettir. Hareket, İslami değerlerin merkezinde yer aldığı "Adil Düzen" idealiyle şekillendirilmiş ve özellikle Türkiye'de İslami bir toplum yapısının inşasını hedeflemiştir. Milli Görüş Hareketi, İslamcılık, ümmetçilik, yerellik, anti-emperyalizm ve antisyonizm gibi ideolojik öğelerle şekillenen, dinî temelleri olan bir hareket olarak Türk siyasetinde önemli bir yere sahiptir. Bu hareketin İslami ve milli bir çerçeve içinde, seküler sistemle sürekli bir çatışma halinde olduğu gözlemlenmiştir. Erbakan'ın liderliğinde sürdürülen bu mücadele, İslami değerlerin siyasal düzlemde de savunulabileceği inancını yerleştirmiştir (Çağa ve Baykal, 2017, ss.788-790). Bu süreçte, hareketin toplumsal destek kazanması ve geniş halk kitleleri üzerinde etkili olması, siyasal İslam'ın temsil gücünü artırmıştır.

Çok partili sisteme geçiş, köyden kente göçün hızlanması ve eğitim seviyesindeki artış, Türkiye'de olduğu kadar dünyada da toplumsal atmosferi şekillendiren temel etkenler arasında yer almıştır. Yeni eğitim imkânları ve şehir yaşamıyla bilinçlenen muhafazakâr kesim, dini taleplerini daha güçlü bir şekilde dile getirerek siyasette de yer alma isteklerini ifade etmeye başlamıştır. Ancak, muhafazakâr kesimin bu taleplerini görünür kılma çabaları, çoğu zaman siyasal İslam, din istismarcılığı veya gerici gibi olumsuz ifadelerle tanımlanmış ve sosyal talepleri uzun süre göz ardı edilmiştir. Muhafazakâr kesimi siyasetle buluşturan Milli Görüş çizgisindeki partiler ise sert bir devlet politikasıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu bağlamda Milli Nizam Partisi (MNP, 1970-1971), Milli Selamet Partisi (MSP, 1973-1981), Refah Partisi (RP, 1983-1998) ve Fazilet Partisi (FP, 1997-2003) gibi partiler, dini siyasete alet etme, din istismarı ve laiklik ilkelerine aykırı davranış gerekçeleriyle kapatılmıştır (Yılmaz, 2016, ss.1172).

Çok partili hayata geçişle birlikte hareketlenen siyasi alan, 1960 sonrasında artan ideolojik çeşitlilik ve hızlanan kentleşme süreciyle yeni siyasi partilerin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Bu partiler arasında en dikkat çeken, Necmettin Erbakan liderliğinde ortaya çıkan İslamcı Milli Görüş hareketiydi. Türk siyasetindeki güçlü merkezci eğilimlere karşı kendisini sistemin dışında ve alternatif bir yol olarak tanımlayan Milli Görüş hareketi, 1990'lara gelindiğinde geliştirdiği yeni söylemler ve kazandığı toplumsal destek sayesinde siyasi güç kazanarak iktidar odaklarına erişmeyi başarmıştır. RP ile Türk siyasetinde etkin bir konum elde eden Milli Görüş hareketi, 28 Şubat askeri müdahalesinin yarattığı etkilerle önce zayıflama, ardından parçalanma sürecine girmiştir. Milli Görüş, siyasi olarak kendisini merkez ve bu çizgideki partilerin karşısında konumlandırmasına rağmen söylem düzeyinde ya da reel politik bağlamda sağ siyasetle önemli benzerlikler sergilemiştir (Baykal, 2021, s.35).

1980 sonrasına gelindiğinde, askeri yönetimin uyguladığı siyasi etkisizleştirme ve siyasal baskılar ile Turgut Özal'ın izlediği yeni-sağ siyaset, 1980 öncesindeki ideolojik heyecanı büyük ölçüde

dengelemiştir. Bu dönemde İslamcılık, “siyasal İslam” kavramı üzerinden radikalizm, fundamentalizm, köktencilik, şiddet ve terörle ilişkilendirilerek sistem dışı bir anlayış olarak değerlendirilirken yerine “kültürel/ılımlı İslam” kavramı yerleştirilmeye çalışılmıştır. Bu değişim süreci, sadece İslamcılığın algısında değil, içeriden bakış açısında da önemli bir dönüşüm yaratmıştır. Müslümanlar adına düşünen entelektüeller, post-modern kültürün etkisiyle sivil toplum, çok-hukukluluk ve müzakereci demokrasi gibi kavramlar etrafında yeni bir söylem geliştirmiştir. Bu bağlamda, Milli Görüş hareketinin 1990’larda ürettiği Adil Düzen söylemiyle yaşadığı dil değişimi ve bu hareketten koparak gelişen AK Parti’nin ortaya koyduğu “muhafazakâr demokrat” kimlik, İslamcılığın toplumsal ve politik düzeyde geçirdiği dönüşümün dikkat çeken bir halkasını oluşturmuştur (Yıldız, 2008, s.56).

1980’lerin sonuna kadar Milli Görüş hareketi çizgisinde kurulan partilerde fiili anlamda kadın kolları bulunmamaktaydı. Hareket ile kadınlar arasındaki ilişki, çoğunlukla eşler, babalar ya da erkek kardeşler aracılığıyla kurulmaktaydı. Bu durum, Milli Görüş hareketinin erkek egemen söylemi kadar Kemalist rejimin yukarıda açıklanan çifte politikasının etkisiyle de şekillenmiştir. 1980 öncesinde, Milli Görüş hareketine mensup kadınların siyasetle ilgili ilk deneyimleri, hareketin lideri Necmettin Erbakan ve eşi Nermin Erbakan’ın verdiği, binlerce kadının katılımıyla gerçekleşen konferanslar olmuştur (Aktaş, 2018, s.63). Bu konferanslar ile kadınların siyasete aktif katılımlarının teşvik edildiği görülmektedir. Milli Görüş Hareketi’nde kadınların siyasal ve kamusal alandaki temsili yalnızca hareketin erkek egemen söylemiyle sınırlı kalmamıştır. Bir yandan kadınlar modernleşmenin bir parçası olarak kamusal alana davet edilmiş; ancak öte yandan özellikle dini kimliği ön planda olan kadınlar, başörtüsü gibi semboller üzerinden sistem dışına itilmiş ve kadınların siyasi arenada görünürlüklerinin sınırlandırıldığı değerlendirilmektedir.

Ancak 1990’lı yılların sonuna gelindiğinde hareketin toplumsal çerçevesini yenileyememesi, yeni nesillerin beklentilerini karşılayamamasına neden olmuş; bu durum, Milli Görüş’ün zayıflamasına yol açmıştır. AK Parti, 2000’li yıllarda Milli Görüş’ün devamı olarak ortaya çıkmış; ancak siyasi çerçevesini “muhafazakâr demokratlık” olarak yeniden tanımlayarak büyük bir toplumsal destek kazanmıştır (Yılmaz, 2016, s.1165). Bu noktada, Milli Görüş Hareketi’nin toplumsal desteğinin azalmasına yol açan faktörleri ve bu boşlukta ortaya çıkan yeni siyasi alternatiflerin nasıl şekillendiğini analiz etmek hareketin Türkiye siyasetindeki mirasını anlamak açısından önemlidir. Milli Görüş partileri, laik sisteme karşı tehlike olarak görülmüş ve kapatılma süreçlerinin yaşanmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda Türkiye’de 28 Şubat süreci yaşanmıştır.

28 Şubat sürecinde cari rejimin partiye uyguladığı baskılar ve onu sistem dışına itmesi, RP’nin iktidar dönemindeki çözüm odaklı yaklaşımları ve ardından sergilediği tepkisiz siyaset, hareketin temel iddialarını zayıflatmıştır. FP döneminde ana akım iddialarından uzaklaşan ve Adil Düzen retoriğini terk eden hareket, giderek sönmülenerek büyük ölçüde merkez sağ siyasete benzer bir yapıya dönüşmüştür (Yıldırım, 1999, s. 52)

Milli Görüş siyaseti, 1970’lerin başında küçük bir hareket olarak başlamışken, bugün AK Parti aracılığıyla toplumun yarısının desteğini birleştirmeyi başarmış ve 2002 yılından bu yana iktidarda kalmıştır. Hareket, ortaya çıktığı dönemde dönemin merkez-sağ partisi olan AP ve Süleyman Demirel tarafından bastırılmaya ve yok edilmeye çalışılmıştır. Ancak sosyal tabanında kök salan AK Parti, 2001 yılında siyaset sahnesine çıkmış ve kısa sürede merkez-sağ siyaseti kendi bünyesine katmayı başarmıştır. Başlangıçta farklı siyasi görüşlerden isimleri bir araya getiren AK Parti’nin, 2010 sonrasında giderek Milli Görüş çekirdek kadrosuna dayanan bir yapıya dönüştüğü ve İslamcı bir söylem benimsediği göz ardı edilmemelidir. Milli Görüş siyaseti bugün Saadet Partisi (SP) ve Yeniden Refah Partisi (YRP) ile temsil edilmeye devam ederken bir “gelenek” olarak AK Parti’de şekillenmektedir. Politik kimliğini Milli Görüş hareketinde kazanan pek çok sivil unsur ise mücadelesini bugün AK Parti çatısı altında sürdürmektedir (Çaha ve Baykal, 2021, s.160).

28 Şubat sürecinde, MGK'da Genelkurmay tarafından sunulan öneri maddelerinin büyük ölçüde eğitim konularına odaklanması, iki önemli değerlendirmeyi ön plana çıkarmaktadır. İlk olarak müdahalenin özellikle eğitim alanı üzerinden gerçekleştirilmesi, eğitimin devletin diğer kurumları tarafından da hassas bir şekilde izlendiğini ve kritik bir alan olarak görüldüğünü göstermektedir. İkinci olarak Milli Görüş partilerinin, müdahale dönemine kadar eğitimle ilgili önemli adımlar atarak karşıt ideolojileri rahatsız ettiği anlaşılmaktadır. Kültürel bağlamda, Developing Eight (D-8) ya da Türkçesiyle Gelişmekte Olan Sekiz Ülke, 1997 yılında Türkiye'nin öncülüğünde kurulan bir ekonomik iş birliği örgütüdür. Üyeleri benzer kalkınma hedeflerine sahip sekiz gelişmekte olan ülkeden oluşmaktadır. Bu ülkeler; Türkiye, Bangladeş, Mısır, Endonezya, İran, Malezya, Nijerya ve Pakistan'dır. D-8'in kuruluş amacı, üye ülkeler arasında ticaretin artırılması, sanayi iş birliklerinin geliştirilmesi, teknolojik bilgi paylaşımı ve alternatif bir ekonomik kalkınma modeli oluşturulmasıdır. Ayrıca, Batı merkezli küresel ekonomik yapıya karşı, daha adil ve çok kutuplu bir ekonomik düzen arayışı da örgütün temel hedefleri arasında yer almaktadır. D-8, ekonomik olduğu kadar kültürel ve siyasal düzlemde de iş birliği hedefleyerek ümmetçi bir perspektifin kurumsallaşmasına katkı sunmayı amaçlamıştır. Ayrıca, bu dönemde Meclis'te opera ve bale gibi alanlara yönelik olumsuz kanaatlerin belirtilmesi, RP'nin kültür politikalarını ve milli kültür algısını ortaya koyan önemli göstergelerden biridir (Yalanız ve Zabun, 2021, s.765).

Necmettin Erbakan'ın öncüsü olduğu Milli Görüş Hareketi, Türkiye ve Müslüman coğrafyası için Batı merkezli fikirlerden uzak, özgün ve dinî bir model geliştirmeyi hedeflemiştir. "Büyük Türkiye" ideali, "Adil Düzen" ve maddi-manevi kalkınma vurgularıyla muhafazakâr değerleri, özellikle din, aile ve ahlak kavramlarını, siyasal alana taşımıştır. Milli Görüş partileriyle Türk siyasetine "siyasal İslam" kavramı girmiş, ancak FP ve SP'nin daha ılımlı bir muhafazakârlık benimsemesi, hareketin 1990'lardan itibaren değişime uğradığını göstermektedir. Bu değişimin en belirgin örneği, 2001'de kurulan AK Parti'dir. Günümüzde ise Milli Görüş çizgisi SP ile "temsili" edilmektedir (Işık, 2023, ss.73-74).

Milli Görüş deneyimi, İslami değerlerden beslenmekle birlikte modernleşmenin teknolojik boyutuna da talip olmuş ve Osmanlı'nın son döneminde ortaya çıkan iki farklı modernleşme anlayışından birini yaklaşık bir asır sonra hayata geçirme çabası göstermiştir. Bu anlayışlardan ilki, Genç Osmanlıların görüşlerinden doğmuş ve Batı'nın bilim ve teknolojisini yerel kültürel değerlerle harmanlamayı hedefleyen bir yaklaşıma dayanmıştır. Diğer bakış açısı ise Fransız Devrimi'nin yüzüncü yılında ondan ilham alınarak şekillenmiş; Jön Türklerin görüşleri etrafında Batı'yı "gülüyle ve dikeniyile" benimsemeyi savunmuş ve büyük ölçüde pozitivist bir anlayışı temel almış bir perspektif olarak ortaya çıkmıştır (Mardin, 2008).

Milli Görüş, dini ve milli değerleri Batı'da gelişen teknolojik unsurlarla harmanlayan çift kanatlı bir modernleşme ve kalkınma anlayışı etrafında örgütlenmiş; gençler ve kadınlar da dâhil olmak üzere milyonları harekete geçirerek yüzyılın sonuna gelindiğinde sisteme yön verecek bir konuma ulaşmıştır (Çaha ve Baykal, 2021, s.140).

Milli Görüş Hareketi, İslami ve milli değerleri merkeze alarak Türk siyasetinde güçlü bir ideolojik duruş sergilemiş, seküler sistemle çatışarak kendi varlığını sürdürmüştür. Erbakan'ın liderliğinde, İslami hassasiyetlerin siyasette temsil edilebileceği düşüncesini topluma benimsetmiştir. Ancak 1990'ların sonunda hareketin yeni nesillerin taleplerine cevap verememesi, toplumsal desteğin azalmasına neden olmuş ve AK Parti'nin "muhafazakâr demokrat" bir kimlikle sahneye çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu değişimin, AK Parti'nin geniş bir toplumsal destek elde etmesinde etkili olduğu ve hareketin ideolojik dönüşüm sürecine önemli ölçüde katkı sağladığı ileri sürülebilir. Günümüz Türk siyasal hayatında, Milli Görüş geleneğini sürdürme iddiasındaki iki temel siyasi aktör olan SP ve YRP'nin, Türkiye siyasetinde farklı toplumsal ve siyasal karşılıklar ürettiği değerlendirilmektedir.

SP, Milli Görüş hareketinin köklü temsilcisi olarak ahlaki değerler, sosyal adalet ve bağımsızlık vurgusuyla siyaset yapmaya devam etmektedir. Ancak geçmişteki kitlesel desteğini büyük ölçüde kaybetmiş olan parti, günümüzde daha sınırlı bir seçmen kitlesine hitap etmektedir. Özellikle laiklik ve demokrasi vurgusu üzerinden siyasi tutumlarını yumuşatarak daha geniş bir kitleye ulaşmaya çalışsa da genellikle muhafazakâr entelektüeller ve geçmişte Milli Görüş çizgisinde yer almış seçmenler tarafından desteklenmektedir (Çaha ve Baykal, 2021). SP'nin toplumsal karşılığının, ahlaki ve siyasi değerlere bağlılığıyla öne çıkan bir “prensip partisi” olarak değerlendirilebileceği söylenebilir.

2018 yılına gelindiğinde, Necmettin Erbakan'ın oğlu Muhammed Ali Fatih Erbakan tarafından Millî Görüş'ün gerçek temsilcisi olma iddiasıyla YRP kurulmuştur (Hamsici, 2024). YRP'nin toplumsal karşılığı, SP'ye kıyasla daha geniş bir seçmen tabanına ulaşma potansiyeli barındırmaktadır (Çaha ve Baykal, 2021). “Milletimiz için biz varız” sloganıyla yola çıkan Dr. Fatih Erbakan liderliğindeki YRP, tıpkı RP gibi “Önce Ahlak ve Maneviyat” ve “Yeniden Büyük Türkiye” ilkeleri doğrultusunda ve adil bir düzen kurma amacıyla kurulmuştur. Partinin amblemi, kapatılan RP'nin amblemine büyük ölçüde benzemektedir. Amblemden kalkınmayı simgeleyen beyaz başak ve maneviyatı temsil eden hilal figürü yer almaktadır (Demir ve Kıvrak, 2024, s.469). YRP'nin kuruluşundan bu yana geçen süre boyunca Millî Görüş çizgisine sadık kaldığı söylenebilir. Örneğin Millî Görüş Hareketi'nin geleneksel faiz karşıtlığını devam ettirdiği görülmektedir. Parti lideri Fatih Erbakan, iktidara gelmeleri durumunda faizi ve haksız kazancı yasaklayacaklarını ifade etmiştir (DHA, 2022). YRP, Necmettin Erbakan'ın oğlu Fatih Erbakan liderliğinde Milli Görüş hareketinin geleneksel çizgisini korurken, daha popülist ve ekonomik krizler karşısında çözüm odaklı politikalarla seçmen desteğini artırmaya çalışmaktadır. Parti, özellikle ekonomik adalet, faizsiz ekonomi ve “yeniden büyük Türkiye” vizyonu gibi temalarla ön plana çıkarken, genç seçmenler ve dindar muhafazakâr kesimlerden önemli ölçüde destek gördüğü ifade edilmektedir (Çaha, 2020; Coşkun, 2023).

YRP, manevi ve ahlaki değerlere aykırı olarak değerlendirdiği eşcinsellik, İstanbul Sözleşmesi, feminizm, LGBT hakları ve hayvan hakları gibi güncel toplumsal tartışma konularına karşı eleştirel bir tutum sergilemekte ve bu söylem üzerinden kendi seçmen kitlesiyle bağını kuvvetlendirmeye çalışmaktadır. Bu durum, partinin tüm toplumsal kesimlere hitap eden kapsayıcı bir siyasal yapıdan ziyade, belirli bir ideolojik çerçeveye dayalı olarak konumlandığını düşündürmektedir. Ayrıca, partinin popülist politikaları oy oranını artırmada etkili olmuş, İslamcı-popülist çizgisiyle milliyetçi-popülist Zafer Partisi'ne benzer bir yaklaşım sergilemiştir. Özellikle İsrail ile ticaret konusundaki eleştirileri, ideolojik kökeni ve söylemleri arasındaki bağa katkı sağlamaktadır. YRP'nin kitle partisine dönüşme potansiyeli bulursa da bu potansiyelin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini söylemek için henüz erken olduğu değerlendirilmektedir (Demir ve Kıvrak, 2024, ss.475, 478).

Her iki parti de Milli Görüş'ün temel değerlerini paylaşmakla birlikte stratejik yaklaşımları ve toplumsal karşılıkları açısından farklılık göstermektedir. SP daha ideolojik ve muhafazakâr bir duruş sergilerken YRP, hedef odaklı politikalar ve liderlik odaklı bir siyaset anlayışıyla dikkat çekmektedir. Bu durum, Milli Görüş hareketinin toplumsal ve siyasi anlamda farklı biçimlerde değiştiğini göstermektedir (Çaha ve Baykal, 2021).

Türk Siyasal Hayatında Milli Görüş Hareketi'nin başarısı, Erbakan'ın karizmatik liderliği, güçlü teşkilatlanma yapısı ve toplumda dini hassasiyetlerin siyasi alanda ifadesini bulan talepleriyle ilişkilidir. Hareket, Türkiye siyasetinde seküler-İslami ikilemini derinleştiren bir unsur olarak İslami kimliği sürekli olarak canlı tutmuştur (Tuğrul, 2017, s.622). Günümüzde AK Parti'nin iktidarda olmasıyla Milli Görüş'ün etkisi dolaylı olarak devam etmekte olup İslami kimliğin siyasetteki yeri korunmaktadır.

Bunun yanında Erbakan'ın siyasi arenadaki başarısı ve karizmatik liderliğinin ilk oluşumu olan ve Milli Görüş'ün ilk siyasal partisi olan MNP, 1970 yılında kurulmuştur. MNP, Türkiye'nin sosyal

adaleti ve milli kalkınmayı temel alan özgün bir ekonomi politikası ortaya koyarken yerli sanayinin gelişimini ve İslami değerlerin korunmasını ön planda tutmuştur (Yılmaz, 2016, s.1165). 12 Mart 1971 muhtırasıyla kapatılan MNP'nin ardından kurulan MSP, Türkiye siyasetinde İslamcı bir muhalefet hareketi olarak daha etkin bir rol üstlenmiştir (Çelebi, 2019, s.34). Erbakan'ın öncülüğündeki bu hareket, Türk sağının geleneksel yapısından ayrılarak, merkez-çevre çatışmasını dini bir çerçevede yorumlamış ve böylece farklı sosyal kesimleri harekete geçirmiştir. Hareketin temel hedefleri arasında, Batı'dan bağımsız bir Türkiye inşa etme ve İslam dünyasıyla iş birliğini geliştirme bulunmaktadır (Tuğrul, 2017, s.618).

1970 yılında kurulan MNP ile siyasi alanda adım atan hareket, daha sonra MSP, RP ve FP aracılığıyla toplumsal etkisini genişletmiştir. Hareket, toplumsal hareket teorileri çerçevesinde değerlendirildiğinde, "çerçeveleme" teorisine uygun olarak doğru çerçeveyi oluşturmuş ve toplumsal desteğini bu şekilde kazanmıştır. Ancak 1990'lı yıllardan sonra Milli Görüş Hareketi'nin ideolojik çerçevesini yenileyememesi özellikle genç nesillerle güçlü bir bağ kuramamasına ve siyasi etkinliğini önemli ölçüde yitirmesine yol açmıştır. Örneğin, 1997 yılında yaşanan 28 Şubat süreci, hareketin mevcut siyasi söylemini dönemin toplumsal ve siyasi koşullarına uyarlamakta yetersiz kaldığını ve bu nedenle hem devlet kurumlarıyla hem de kamuoyunun geniş kesimleriyle çatışma yaşadığını somut biçimde ortaya koymuştur. Buna karşılık, AK Parti ise 2000'li yıllarda "muhafazakâr demokratlık" kimliği altında yeni bir çerçeve oluşturarak geniş bir toplumsal destek kazanmıştır (Yılmaz, 2016, ss. 1165–1167). AK Parti'nin bu stratejisi, İslami değerlere dayalı bir siyaseti, modern ve demokratik taleplerle bütünleştirerek toplumun geniş kitleleriyle bağlantı kurma kabiliyetini göstermiştir. Bu bağlamda, AK Parti'nin "muhafazakâr demokratlık" yaklaşımı, İslami hassasiyetleri koruyarak modernleşme ve demokratikleşme sürecine uyum sağlama açısından Milli Görüş Hareketi'nden ayrıştığı ve Türkiye'deki siyasi dengeleri önemli ölçüde etkilediği ifade edilmektedir (Yavuz, 2009; Taş, 2015).

Milli Görüş Hareketi, Batı emperyalizmine karşı bağımsızlık, İslam birliği ve "Adil Düzen" gibi hedeflerle şekillenmiş ve Türkiye'nin sosyo-politik yapısında İslami değerleri koruma odaklı bir toplumsal düzenin kurulmasını savunmuştur. Hareketin siyasi temsilcileri olan MSP ve daha sonra RP, toplumsal ve ekonomik adaleti ön planda tutan İslami bir düzeni savunarak geniş bir destek toplamış; İslami kimliği savunan bir siyasi yapı olarak Türkiye'de etkili olmuştur. Böylece merkez ve çevre arasındaki çatışmalarda İslami bir düzen arayışını toplumsal bir hareket haline getirmiştir (Çelebi, 2019, ss.36-38). Bu bağlamda RP'nin 1994 yerel seçimlerinde elde ettiği başarı gösterilebilir. Bu seçimlerde RP, İstanbul ve Ankara gibi büyükşehirlerin belediye başkanlıklarını kazanmış; böylece hareketin İslami temellere dayalı "Adil Düzen" söylemini somut hizmetlere dönüştürme fırsatı elde etmiştir. Bu dönemde, sosyal belediyecilik anlayışı çerçevesinde belediyeler aracılığıyla sosyal yardım programları artırılmış, yoksul kesimlere yönelik hizmetler geliştirilmiş, yerel ekonomiye destek verilmiş ve İslami hassasiyetleri gözetilen projeler hayata geçirilmiştir. RP'nin bu uygulamaları, özellikle Anadolu sermayesi, küçük işletmeler ve dini hassasiyeti yüksek çevrelerden büyük destek görmüştür. Bu destek, hareketin ideolojik söyleminin pratik karşılık bulmasını kolaylaştırarak Türkiye siyasetinde etkili bir aktöre dönüşmesini sağlamıştır (White, 2002; Tuğal, 2009).

Milli Görüş Hareketi, Türkiye'deki İslami hassasiyetleri siyasi alana taşıyarak toplumsal ve kültürel düzeyde önemli bir etki yaratmıştır. Ancak 1990'lı yıllardan itibaren ideolojik çerçevesini güncelleyememesi, hareketin toplumsal destek tabanında daralmaya yol açmış olabilir (Tuğrul, 2017, s. 625). Bu bağlamda, hareketin siyasi temsilcisi konumundaki RP'nin, kadınların iş yaşamındaki rolüne yönelik sınırlayıcı söylemleri ve laik eğitim sistemine yönelik eleştirel tutumu, özellikle kentleşme ve modernleşmenin hız kazandığı bir dönemde toplumun bazı kesimlerinde mesafeli bir tutumun gelişmesine neden olmuş olabilir. Ayrıca, RP'nin yönettiği belediyelerde zaman zaman kamusal alan kullanımı ve yaşam tarzlarına ilişkin ortaya çıkan kısıtlayıcı uygulamaların, belirli seçmen grupları üzerinde olumsuz bir algı oluşturduğu ileri sürülebilir. Bu gelişmeler, toplumun

değişen beklentilerine daha esnek politikalarla yanıt vermeye çalışan AK Parti gibi oluşumların, daha geniş kitleler nezdinde karşılık bulmasına imkân tanıdığı değerlendirilmektedir.

5. Milli Görüş Partilerinin Değişimi ve Toplumsal Etkileri

Milli Görüş Hareketi, tarihsel süreçte Türkiye'nin siyasal ve toplumsal yapısında derin izler bırakmıştır. Hareketin İslami ve milli değerler ekseninde şekillenen ideolojisi, Türkiye'deki merkez-çevre çatışmasının bir ürünü olarak ortaya çıkmış ve sosyo-politik bölünmelerin siyasal bir temsili haline gelmiştir.

Günümüzde Milli Görüş geleneğini sürdürme hedefinde olan SP ve YRP, hareketin köklü ideolojik temellerine bağlılıklarını sürdürmekle birlikte, Türkiye'deki toplumsal ve siyasal değişimlere yanıt verme biçimleri açısından farklı stratejiler izledikleri değerlendirilmektedir. Örneğin SP'nin daha temkinli ve ilkesel bir siyaset dili benimsemesi, onu "prensip partisi" olarak tanımlayan yaklaşımları beraberinde getirirken; YRP, daha pragmatik ve popülist bir üslupla geniş kitlelere hitap etmeyi tercih etmektedir (Çaha, 2020). Bu bağlamda, her iki partinin de geleneksel Milli Görüş çizgisinden belirli ölçülerde ayrıştığı yönünde çeşitli eleştiriler dile getirilmektedir (Coşkun, 2023).

Her iki partinin de geleneksel Milli Görüş partilerinden ayrıştığı noktalardan biri, toplumsal değişimlere nasıl yanıt verdikleridir. SP, daha ideolojik ve ahlaki temelli bir siyaset anlayışıyla modern meselelere sınırlı bir düzeyde yaklaşırken YRP, ekonomik adaletsizlik ve toplumsal harekete geçirme gibi güncel sorunlara halkta karşılığı olan daha yararlı çözümler üretmeye çalışmaktadır. Ancak bu farklılıklar aynı zamanda her iki partinin de geçmişten gelen birikimle modern Türkiye'nin ihtiyaçlarına uyum sağlama konusundaki zorluklarını yansıtmaktadır. Geleneksel Milli Görüş partilerinin toplumsal bir hareket olarak geniş kitlelere hitap eden yapısına kıyasla bu iki partinin günümüzde daha dar bir toplumsal karşılık bulduğu söylenebilir (Çaha ve Baykal, 2021).

SP, geleneksel Milli Görüş çizgisini korumakla birlikte günümüzün toplumsal dinamiklerine uyum sağlama çabası içerisindedir. Parti demokrasi, insan hakları ve çevre gibi konulara daha fazla vurgu yaparak özellikle genç ve kentli seçmenlere ulaşmayı hedeflemektedir. Bu strateji, partinin ideolojik esneklik gösterdiği ve toplumsal değişimlere yanıt verme kapasitesini artırma çabası olarak değerlendirilebilir (Zabun ve Yanalız, 2021).

YRP ise geleneksel Milli Görüş söylemlerini modern bir çerçevede yeniden yorumlayarak ekonomik adalet, faizsiz ekonomi ve "Yeniden Büyük Türkiye" vizyonu gibi temalarla ön plana çıkmaktadır. Parti, özellikle genç seçmenler ve dindar muhafazakâr kesimler arasında destek bulmayı hedeflemektedir. Bu yaklaşım, partinin toplumsal değişimlere yanıt verme kapasitesini artırma çabası olarak değerlendirilebilir (Demir ve Kıvrak, 2024).

SP, geleneksel Milli Görüş söylemini modern konularla harmanlayarak demokrasi, insan hakları ve çevre gibi alanlarda daha geniş bir söylem geliştirme çabası içindedir (Kara, 2023). Parti, özellikle genç ve kentli muhafazakâr seçmenlere ulaşmak için daha ideolojik bir yumuşama göstermiştir. Ancak bu durum, parti tabanında "gelenekten sapma" eleştirileriyle karşılaşmaktadır (Çetin, 2022). SP, daha dar bir seçmen kitlesine hitap etse de ahlaki duruşunu koruyarak bir prensip partisi kimliğini sürdürmektedir (Yılmaz, 2021). Ancak günümüzde SP'nin daha diplomatik bir dil kullanması ve YRP'nin popülist söylemler geliştirmesi, hareketin bu alandaki tutarlılığının tartışılmasına neden olmuştur (Sol Haber, 2023). Bu durum, Milli Görüş'ün ideolojik ilkelerinin değişen uluslararası dinamiklere nasıl uyum sağlayabildiği sorusunu gündeme getirmiştir.

Milli Görüş Hareketi, Anadolu'daki muhafazakâr kesimlerin ekonomik ve sosyal taleplerini siyasal düzleme taşıyarak toplumsal temsil gücünü artırmıştır. Ancak 1990'ların sonunda hareketin genç nesillerin taleplerine yanıt verememesi ve toplumsal çerçevesini yenileyememesi, AK Parti'nin "muhafazakâr demokratlık" çerçevesinde yeni bir siyasi zemin oluşturmaya olanak tanımıştır (Yılmaz, 2016). Bu durum, Milli Görüş Hareketi'nin ideolojik evrimini ve toplumsal etkisinin sınırlı

kaldığı noktaları gözler önüne sermektedir. Nitekim son dönemde Milli Görüş çizgisini temsil eden SP ile YRP, İsrail-Filistin çatışmasına yönelik söylemleri ve siyaset üretme biçimleri bakımından dikkat çekici bir ayrışma sergilemektedir. SP, daha diplomatik ve insan hakları temelli bir söylem benimserken; YRP, daha sert söylemli ve doğrudan İslamcı reflekslerle hareket eden bir tutum sergilemektedir (Köse, 2023; Akyol, 2023).

6. İsrail-Filistin Çatışması ve Milli Görüş Hareketinin Tutumu

İsrail ve Filistin arasında süregelen çatışma, onlarca yıldır küresel bir endişe kaynağı olmuştur ve Gazze Şeridi'nde son dönemde tırmanan şiddet olayları, konuyu bir kez daha uluslararası söylemin ön saflarına taşımıştır. İsrail hükümetinin konut ve yerleşim politikaları da dâhil olmak üzere bölgedeki politikaları, bir Yahudi devletini şekillendirmeye ve Filistin halkı üzerinde sömürgeci hâkimiyeti sürdürmeye yönelik belirgin önyargıları nedeniyle uzun süredir eleştirilmektedir. 2021 çatışması, Siyonist İsrail rejiminin Filistinlilerin isyancı uygulamalarına verdiği yanıtla alevlenmiş ve çatışmayı tırmandıran bir insan hakları sorunu olarak Birleşmiş Milletler (BM)'in dikkatini çeken bir dizi olaya yol açmıştır (İmtiaz vd., 2021).

Bu çerçevede Milli Görüş hareketi, tarihsel olarak İsrail'in Filistin topraklarındaki politikalarına karşı sert bir duruş sergilemiştir. Özellikle Necmettin Erbakan liderliğinde, İsrail'in Gazze'ye yönelik saldırıları kınanmış ve Filistin halkının hakları savunulmuştur. Bu tutum, hareketin İslami dayanışma ve adalet ilkeleriyle uyumlu bir dış politika izlediğini göstermektedir. Ancak son yıllarda Milli Görüş geleneğini sürdüren partiler özellikle SP ve YRP, tutarlılık konusunda bazı tartışmalara yol açmıştır. Örneğin bazı eleştirmenler, bu partilerin İsrail ile ekonomik ve diplomatik ilişkileri sürdürme eğiliminde olduklarını ve Filistin meselesine yönelik söylemlerinde tutarsızlıklar bulunduğunu belirtmektedir (Sol Haber, 2024). Bu durum, Milli Görüş hareketinin İsrail'in Gazze saldırıları karşısındaki tutumunun, hareketin ideolojik ilkeleriyle ne kadar uyumlu olduğunu sorgulayan bir turnusol testi işlevi görmektedir. Hareketin, Filistin meselesine yönelik tutumunda ideolojik tutarlılığı koruyup koruyamadığı, hem siyasi destekçileri hem de eleştirmenleri tarafından yakından izlenmektedir. Bu bağlamda, hareketin argümanlarından biri olan İsrail'e karşı tutumu ve Filistin meselesine yaklaşımı, hem iç politikada hem de uluslararası arenada dikkatle izlenmiştir. Hareketin Filistin meselesine yaklaşımındaki tutarlılık, ideolojik bir sınavdan geçmiştir. Hareketin dış politikadaki temel argümanlarından bir diğeri ise "Siyonizm karşıtlığı" merkeze alan bir söylem benimsemiş olmasıdır.

Siyonizm karşıtlığı, Necmettin Erbakan'ın dünya görüşüne en açık şekilde yansıyan unsurlardan biridir. Yazılarında ve konuşmalarında sık sık Siyonizm'den ve onun oluşturduğu tehlikelerden bahseden Erbakan, "*Filistin davası, bizim davamızdır.*" diyerek Filistin'i ve Kudüs'ü bir dava olarak sahiplenmiştir (Erbakan, 2013). Erbakan, Siyonizm'i anlatırken ünlü timsah metaforunu kullanarak şunları söylemiştir: "*Siyonizm'in üst çenesi Komünizm, alt çenesi ise Kapitalizmdir. Normalde hayvanların alt çenesi hareket ederken, timsahın üst çenesi hareket ettiği için bu metaforu kullanıyorum. Bu iki çene, birbirleriyle çatışıyor gibi görünseler de, aslında aralarına giren avlarını ezmek ve gövdeyi (Siyonizmi) beslemek için çalışır.*" (Akgül, 1997).

Günümüzde devam eden İsrail'in Gazze'ye yönelik saldırıları, Milli Görüş hareketi için bir turnusol görevi görerek hareketin ideolojik tutarlılığını ve dış politika yaklaşımlarını değerlendirmek için bir zemin oluşturmıştır. Hareketin Filistin meselesine yönelik tutumu, özellikle Necmettin Erbakan'ın Siyonizm karşıtlığı ve Filistin davasına sahip çıkışı ile birlikte, tarihsel olarak güçlü bir duruş sergilemiştir. Ancak, günümüzde Milli Görüş geleneğini sürdüren partilerin bu tutumu ne ölçüde devam ettirdiği ve çağın değişen koşullarına ne şekilde uyarladığı, hareketin ideolojik tutarlılığı açısından tartışmalı bir zemin oluşturmaktadır (Çaha, 2020; Duran, 2019).

Sonuç

Milli Görüş Hareketi, Türkiye'nin siyasal tarihinde önemli bir dönüm noktası olarak İslami değerleri siyasi ve toplumsal alana taşıyan köklü bir harekettir. Necmettin Erbakan liderliğinde 1960'ların sonunda ortaya çıkan hareket, Batı'nın kapitalist ve seküler sistemlerine alternatif olarak İslami temellere dayalı "Adil Düzen" modelini geliştirmiştir. Bu model sosyal adalet, milli kalkınma ve ahlaki değerler üzerine inşa edilmiştir ve geniş halk kesimlerinden destek görmüştür. Sosyal bölünme teorisi çerçevesinde değerlendirildiğinde, hareket, merkez ve çevre arasındaki çatışmada çevrenin sesi olmuş, özellikle ekonomik ve kültürel olarak dışlanmış kesimlerin temsilini üstlenmiştir.

Milli Görüş Hareketi'nin ideolojik ve siyasi başarıları, MSP, RP ve FP gibi partiler aracılığıyla şekillenmiş ve Türk siyasetinde güçlü bir aktör olarak yer almıştır. Ancak, 1990'ların sonlarına doğru hareket, değişen toplumsal dinamiklere uyum sağlayamaması nedeniyle etkisini kaybetmeye başlamıştır. Bu boşlukta ortaya çıkan AK Parti, "muhafazakâr demokratlık" kimliği ile Milli Görüş'ün ideolojik mirasını modern siyasetle bütünleştirmiş ve Türkiye'nin siyasal dengelerinde önemli değişikliklere yol açmıştır.

Hareketin toplumsal etkileri sadece siyasal alanda değil, aynı zamanda ekonomik ve kültürel düzeyde de hissedilmiştir. Anadolu sermayesinin gelişimi, sosyal yardımlaşma ve dayanışma ağlarının kurulması, hareketin destekçilerine sağladığı pratik kazanımlar arasında sayılabilir. Bununla birlikte, hareketin temsil ettiği İslami kimlik ve milli değerler, Türkiye'nin modernleşme ve demokratikleşme sürecindeki tartışmalarda belirleyici bir unsur olmuştur. Bu hareket, Türkiye'nin siyasal tarihindeki önemli dönüm noktalarından biri olarak, İslami duyarlılığı olan kesimlerin sesini duyuran ve siyasetin merkezine taşıyan bir güç olmuştur. Bu etkinin devamlılığı, İslamcı siyasetin Türkiye'deki gelişim sürecini ve toplumsal kabullerini anlamak açısından kritik önemdedir. Milli Görüş Hareketi, İslami kimliği Türkiye siyasetinde güçlü bir şekilde temsil eden ve sosyal adalet söylemiyle toplumsal yapıyı etkilemiş bir tarihsel aktör olarak kalıcılığını korumaktadır.

Milli Görüş Hareketi'nin, Türkiye'de İslami değerlerin toplumsal ve siyasal alandaki temsilinde önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirilebileceği söylenebilir. Hareketin siyasal başarıları, ideolojik söylemleri ve toplumsal etkileri, Türkiye'nin siyasal tarihindeki dönüşüm süreçlerinin anlaşılması açısından anlamlı bir örnek sunduğu izlenimini vermektedir. Geçmişteki mirası günümüzde SP ve YRP gibi partiler aracılığıyla devam etse de Milli Görüş'ün Türk siyasetindeki etkisi ve önemi, AK Parti'nin siyasal başarısı ile daha geniş bir perspektifte değerlendirilmelidir.

Kaynakça

- Akgül, A. (1997). *Dünyanın değişimi ve Erbakan devrimi*. Burak Yayınları.
- Aktaş, C. (2018). *Türbanın Yeniden İcadı*. İstanbul: Nehir Yayınları.
- Akyol, M. (2023, October 20). Türkiye'de Filistin Üzerinden Siyaset: Saadet, YRP ve AK Parti Ayrışmaları. *Serbestiyet*. <https://serbestiyet.com/yazarlar/turkiyede-filistin-uzerinden-siyaset/>
- Armutlu, A. (2023). Türk Siyasetinin Ekolü "Hoca": Necmettin Erbakan Portresi. Altıntaş, H. (Ed.), *Siyaset Bilimi, Uluslararası İlişkiler ve Kamu Yönetimi Alanında Uluslararası Araştırma ve Değerlendirmeler* (1. Baskı) içinde (1-18). Serüven Yayınevi.
- Baykal, Ö. (2021). "Sağ Bir Siyaset Olarak Milli Görüş Hareketi". *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 17 (60), 34-58.
- Baykal, Ö., ve Çaha, Ö. (2021). Milli Görüş Hareketi ve Sivil Toplum. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 17(60), 138-163.

- Burak, B. (2022). Post-Modern Darbe Sonrası Türk Siyasetinde Necmettin Erbakan'ın Mirası Ve Milli Görüş Hareketi. *ESAM Ekonomik Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 59-73. <https://doi.org/10.53662/esamdergisi.1035741>
- Çakır, R. (2014). "Milli Görüş Hareketi". *Modern Türkiye 'de Siyasi Düşünce İslâmcılık içinde* (544-575). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çağa, Ö., ve Baykal, Ö. (2017). Milli Görüş Hareketinin kuruluşu: Türk siyasetinde Milli Nizam Partisi deneyimi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(3), 788-806.
- Çaha, Ö. (2020). *Türkiye'de Siyasal Partiler ve Muhafazakârlık: AK Parti, Saadet Partisi ve Yeniden Refah Partisi Örneği*. İstanbul: Orion Kitabevi.
- Çelebi, M. B. (2019). Sosyal bölünmeler sonucu ortaya çıkan siyasal partiler ve Milli Görüş Hareketi: MSP ve RP örneği. *İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi*, 1(1), 34-53.
- Coşkun, B. (2023). "Yeni Sağ Siyasal Hareketler Bağlamında Yeniden Refah Partisi'nin Söylemleri." *Sosyo Politik Dergisi*, 27(1), 112–134. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7894567>
- Damhuis, K., ve Westheuser, L. (2024). Cleavage politics in ordinary reasoning: How common sense divides. *European Societies*, 26(4), 1195–1231. <https://doi.org/10.1080/14616696.2023.2300641>
- Demir, O., ve Kıvrak, E. (2024). Yeniden Refah Partisi: Kuramsal Bir Değerlendirme. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(2), 468-481. <https://doi.org/10.17494/ogusbd.1475914>
- DHA. (02.03.2022). *Fatih Erbakan: Ümmet için çalışan kadrolar Millî görüşten çıkacak*, <https://www.dha.com.tr/yerel-haberler/sivas/fatih-erbakan-ummet-icin-calisan-kadrolar-mill-2032563>
- Duran, B. (2019). Post-İslamizm Tartışmaları ve Türkiye'de Siyasal İslamın Dönüşümü. *SETAV Analiz Raporları*, 125, 1–12.
- Duverger, M. (1993). *Siyasi Partiler* (E. Özbudun, Çev.). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Erbakan, N. (2013). *Erbakan külliyyatı I-V* (M. M. Uzun & T. Çetinkaya, Eds.). Ankara: MG V Yayınları.
- Erbakan, N. (2014). *Adil Düzen*. Ankara: ESAM Yayınları.
- Hamsici, M. (4 Nisan 2024). *Yeniden Refah Partisi neden ve nasıl güçlendi?*, <https://www.bbc.com/turkce/articles/c8033n7zn8ko>
- Imtiaz, A., Khan, D., Lyu, H., ve Luo, J. (2022). Taking sides: Public opinion over the Israel-Palestine conflict in 2021. <https://arxiv.org/abs/2201.06297>
- Inglehart, R. F., & Norris, P. (2016). Trump, Brexit, and the rise of populism: Economic have- nots and cultural backlash (HKS Working Paper No. RWP16-026). Retrieved from SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2818659> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2818659>
- Işık, M. (2023). Milli Görüş Partilerinin Muhafazakârlık Anlayışı. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 13(2), 55-77. <https://doi.org/10.55024/buyasambid.1368825>
- Köse, T. (2023). Türkiye'de Siyasal Partilerin Filistin Meselesine Yaklaşımı: Tarihsel Arka Plan ve Güncel Ayrışmalar. *Ortadoğu Analiz*, 15(135), 18–25.

- Lipset, S. M., & Rokkan, S. (1967). Cleavage structure, party systems and voter alignments: An introduction. In S. M. Lipset & S. Rokkan (Eds.), *Party systems and voter alignments: Cross-national perspectives* (pp. 1–64). New York: Free Press.
- Mardin, Ş. (1973). Center-periphery relations: A key to Turkish politics? *Daedalus*, 102(1), 169- 190.
- Mardin, Ş. (2008). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri: 1895-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2015). *Merkez-çevre çatışması ekseninde Türkiye’de toplumsal yapı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özbudun, E. (1974). *Siyasal partiler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Sol Haber. (2023). Milli Görüş ve İsrail: Türkiye'deki İslamcıların Filistin İkiyüzlülüğü. *Sol Haber Portalı* <https://haber.sol.org.tr/haber/milli-gorus-ve-israil-turkiyedeki-islamcilarin-filistin-ikiyuzlulugu-393315>
- Taş, H. (2015). Turkey – From Tutelary to Delegative Democracy. *Third World Quarterly*, 36(4), 776–791. <https://doi.org/10.1080/01436597.2015.1024434>
- Tekin, A. R. (2017). Türk dış politikasında Prof. Dr. Necmettin Erbakan: Kimlik, siyaset ve dış politika. *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12(8), 211-246.
- Tuğal, C. (2009). *Passive Revolution: Absorbing the Islamic Challenge to Capitalism*. Stanford University Press.
- Tuğrul, T. (2017). Milli Görüş Hareketi’nin temel karakterleri. *E- Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 10 (2), 617-657.
- Tuğrul, T. (2019). Millî Görüş Hareketi'nin Temel Karakterleri. Ankara: MG V Yayınları.
- White, J. B. (2002). *Islamist Mobilization in Turkey: A Study in Vernacular Politics*. Seattle: University of Washington Press.
- Yıldırım, E. (1999). FP: Sağcılaşıma ve Meşruiyet. *Birikim*. 122. 50-52.
- Yıldız, A. (2008). Problematizing the intellectual and political vestiges: From “Welfare” to “Justice and Development.” In Ü. Cizre (Ed.), *Secular and Islamic politics in Turkey* (pp. 41–61). London and New York: Routledge.
- Yılmaz, İ. (2016). Milli Görüş Hareketi: Toplumsal hareketlerde çerçeve değişimi etkisi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(4), 1164-1185.
- Yavuz, M. H. (2009). *Secularism and Muslim Democracy in Turkey*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zabun, B., ve Yalanız, Y. (2021). Milli Görüş Partilerinin Eğitim ve Kültür Programlarının Değerlendirilmesi. *OPUS International Journal of Society Researches*, 17(33), 750-778. <https://doi.org/10.26466/opus.812741>

